

ABŪ İSHĀK KĀZRŪNÎ ve ANADOLU'DA İSHĀKÎ DERVİŞLERİ

Prof. Dr. FUAD KÖPRÜLÜ

Almanca'ya Çeviren : P. WITTEK

Türkçe aslı bulunmadığından, Almanca'dan Türkçe'ye Çeviren :

CEMAL KÖPRÜLÜ

Der Islām dergisi (C. XIII., Nu. 91, not-2, Taeschner-Wittek, *Candarlızâde Vezir Âilesi*), H. Hüsâmeddîn'in zikrettiği *Vakıf-Nâme* vesilesiyle Şeyh Abū İshāk Kāzrūnî'den bahsetmektedir. Hüsâmeddîn, A. İ. K.'nin Bursa'nın Saray Sûfileri'nden olduğunu, Murad I. ile Yıldırım zamanlarında vezirlerle âlimleri ve umûmiyetle her zümre mensuplarından birçoklarını etrâfına topladığını, vezir Candarlı 'Alî Paşa'nın da onun adına tekke inşâ ettirdiğini ve tekkeyi büyük hayrât te'sisleriyle techiz ettiğini söylemektedir (*Tü TEM*, XVI., 372). Hüsâmeddîn ayrıca, "Şehzâde Bâyezid Bey'in fuğalâ-i meşâyihten Abū İshāk Kāzrūnî denmekle meşhur Mevlânâ Şeyh Semseddîn Mü'eyyed Çelebî'ye . . . . izhâr-i meyl ve mahabbet ettiğini (Bk., *Amasya Tarihi*, c. III., s. 144) iddiâ etmektedir. Bu iddiâyâ göre, Yıldırım'ın Bursa'da inşâ ettirdiği Abū İshāk-hâne'nin —ki *Şük-rü'llâh* (SEİF basımı), *MOG*, II., 98 20; *Âşık Paşazâde* (Giese basımı), s. 59, 193; *Nişancı Mehmed Paşa* (İst., 1279), s. 133 ve 'Âlî, *Kühû'l-Ahbâr* (İst., 1277-85, c. V., s. 107) 'da da zikredilmektedir — A. İ. Kāzrūnî müridleri için te'sis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Hâlbuki yukarıdaki kaynaklar A. İ. Kāzrūnî'nin adından hiç bahsetmezler; diğer taraftan Nişancı Mehmed, "Abū İshāk 'alem-dârlarına mahsus bir zâviye-i 'âlî" den bahsetmekte ve bu arada, "'alem-dâr" kelimesinden, İshākî tarikatine âit sancağı taşıyanın kasedilmiş olacağını söylediğine göre, "zâviye" Abū İshāk Dervişleri için kurulmuş oluyor; fakat 'Âlî de aynı şekilde ifâdede bulunmaktadır¹.

¹ İst. Üniversitesi Kütüphânesi, İst., 2369/94, Hâlis Efendi (Nu. 3736) ve

Ancak Sa‘deddîn (İst., 1285, s. 127, 6), hepsinden açık olarak “و حضرت شيخ ابو اسحاق فقراسى ايچون بر زاوية عاليه بنا ايلمشردر” demektedir (Bk., buna istinâden *Müneccimbaşı*, c. III., s. 307, 2); H. 796 senesine âit ‘*Alî Paşa Vakf-Nâmesi*’nde Seyyidü’l-Meşâyih Abû İshâk Kâz-rûnî adı da geçmektedir.

Zikredilen kaynakların dışında ‘Âşık Çelebî’nin *Tezkire*’si de (yalnız yazma nusha) Bursa’nın Abû İshâk-hâne’sinden haber vermektedir ki [Bk., *Emîrî* ve Bellî, *Güldeste-i Riyâzü’l-İrfân* (Bursa, 1302, s. 488) ve buna bağlı olarak ayrıca *Sicill-i Osmânî*, c. IV., s. 559], buna göre Bagdad’dan göç edip Bursa’da yerleşen Osmanlı Devleti’nin ilk Nağbû’l-Eşrâf’ı Seyyid Nağtâ‘ için te’sîs edilmiştir². Görülüyor ki, bu Seyyid Nağtâ‘, Abû İshâk Kâzrûnî’nin bir müntesibi idi.

H. Hüsâmeddîn’in hatâsı, herhâlde ‘Âşık Çelebî’nin *Tezkire*’sindeki bir notdan ileri gelmiş olsa gerek; Çelebî bu notunda Hâtemî takma adı ile manzûmeler düzen meşhur âlim Amasyalı Mü‘eyyid-zâde ‘Abdu’r-Rahmân Çelebî (H. 860-922)’den bahsederken, Abû İshâk Kâzrûnî neslinden geldiğini (*Hammer*’de, kezâ *GOD* I., s. 305, nu. CXCI, İdrîs’in *Heşt-Bihîşt*’ine atfen böyle denilmiştir) ve bu zâtın ise İran’dan Amasya’ya göç ettiğini bildirmektedir; Hasan Çelebî’nin *Tezkire*’sinde de aynı bilgiler tekrar edilmiştir. Taşköprülü-zâde Mecdî (S. 308 v. d.) ve Müstakîmzâde (*Tuhfetü’l-Hattâtîn*, İst., 1928, s. 240), Abû İshâk Kâzrûnî neslinden gelen ‘Abdu’r-Rahmân’ın babası olarak ‘Alî’yi, büyük babası olarak da Mü‘eyyed isminde birisini zikrettiği için H. Hüsâmeddîn bu sonuncunun (yk. bk.) Abû İshâk Kâzrûnî ile aynı zât olduğu zannına kapılmıştır.

Es‘ad Efendi (Nu. 2162) Kütüphâneleri yazmalarında “ابو اسحاق علمدار مزارينه” denildiği hâlde, H. 1080 tarihinde yazılmış olan yazmada (İst., Üniversite Kütüphânesi, İst., 2292/33) “ابو اسحاق علمدار قرارينه” diye gösterilmiştir; bunun “ابو اسحاق علمدارلرينه” şeklinde değiştirilmesi lâzımdır.

² *Şakâyık Zeyli*, ‘Atâyî ile ‘Âşık Çelebî, s. 161 v. d. *Âşık Çelebî maddesi* (‘Âtâyî’ye göre); Ahmed Rif‘at, *Devhatü’l-Nuğabâ* (İst., 1283, s. 7 v. d.). ‘Âşık Çelebî’nin *Tezkire*’sinde, yukarıda işaret edildiği üzere, şâir Emîrî bizzat ‘Âşık Çelebî gibi Seyyid Nâğtâ‘ın neslindedir; bununla berâber, Ahmed Rif‘at’e göre, *Devhatü’l-Nuğabâ* (S. 10 ve der-kenarda), şâir Emîrî Seyyid Mahmud (Bk., *Hammer*, *GOD* I., s. 208, LXXIII.) olup, Nağtâ‘ değildir ve Osmanlı devletinde “Nağbû’l-Eşrâf” unvânını kazanmıştır; bu unvan ise, H. 901 senesinden sonra te’sis edilmiştir (Te’sis tarihi : I. IX. 1495).

Şimdi, Abû İshâk Kâzrûnî ile Anadolu'da XIV. ve XV. asırlarda mühim rol oynamış olması lâzım gelen Kâzrûnî'nin kurduğu tarikat dervişlerine âit araştırmalarımızı hulâsa edeceğiz :

En eski İslâm tarikatı olduğunu tahmin ettiğimiz Kâzrûniye'nin kurucusu olup, Kâzrûniye zâviyesi'ndeki mezarı ile şöhretini asırlarca saklayan Şeyh Abû İshâk İbrâhim b. Şehriyâr Kâzrûnî (H. 352-426/M. 963-1034) çok mühim bir şahsiyettir³. Onun sûfiyâne

³ Avrupa âlimleri arasında bu mühim sûfi ile tarikatinden bir tek Massignon, o da yalnız bir vesile ile kısaca ve kaynak göstermeden bahsetmiştir (*Al-Hallâc*, c. I., s. 410 v. d.). Onun *Ed.* 1'deki *Tarikat* makâlesinde Kâzrûniye yalnız ismen zikredilmiştir. Abû İshâk Kâzrûnî ile tarikatı hakkında mühim tafsîlât için bk., Ferîdu'd-Dîn 'Aṭṭâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Nicolson basımı, c. II., s. 291-304; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, Türkçe, Lâmi'î tercemesi, İst., o. j., 297; Hamdu'llâhu'l-Mustavfi, *Târîh-i Guzîde* (Gibb, I., XIV., 793; ayn. müellif, *Nüzheti'l-Kulûb* (Gibb, I., XXIII., s. 126; 'Abbâs b. 'Aliyyu'l-Mekki, *Nüzheti'l-Celis* (Kâhire, 1293, c. I., s. 315); İbn Battûta (Paris, 1853-58, c. II., s. 64, 88692 (Şîrâz bâbı); IV., 89 (Kalikut bâbı); 104 (Kaulem bâbı); 271 (Tzeu-toung bâbı); Hacı Mirzâ Hasan Hüseyin, *Fars-Nâme-i Nâsîrî* (Tahran, s. 345); Ahmed Râzî, *Heft-İklîm*, 1 nd., Kalkuta Kütüphânesi, 1918 v. d. d., 206); Zeynu'l-'Âbidîn Şîrvânî, *Bûstân-i Seyâhat* (Tahran, ikinci basım, s. 459 v. d.).

Şeyh ile çağdaşları hakkında başkaca bilgiler için bk., 'Abu'l-'Abbâs Ahmed b. Abu'l-Huseyin, *Şîrâz-Nâme* (Berlin yz., *Pertsch*, nu. 534, fol. 64-68) ile, Abû İshâk Kâzrûnî'nin Farsça yazdığı mufassal *Menâkıb-Nâme* (فردوس المرشديه في آثار) (الصدية): *Firdevsü'l-Mürşidîye fî Âşâri's-Samedîye* (Konya Müze Kütüphânesi., nu. 816) bâb 44 (henüz tarafımdan araştırılmamıştır; kezâ, Bursalı M. Tâhir'e göre (*Osmanlı Müellifleri*, c. I., s. 269), 1100 tarihinde ölen Çömezzâde M. Şevkî'nin Türkçe, bir kenarda kalarak unutulmuş bir eseri gösterilebilir.

M. Tâhir'in, bununla, Es'ad Efendi Kütüphânesi'ndeki Şevkî mahlaslı Mehmed b. Ahmed isminde birinin *Menâkıb-i Şeyh Kâzrûnî* (Nu. 2429)'sini kasdetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu zât, bu eseri, 'an-asıl mevcut 30 bâblık bölümlerini muhâfaza etmek sûretiyle, Hâkî mahlaslı Mahmud b. Osman'ın Farsca eserinden çevirmiş olduğunu bildirmektedir. Kitabın sonundaki bilgilere göre, yazma, H. 961'de imam ve hatib Nasru'llâh b. Muhammed tarafından kaleme alınmıştır; o hâlde, müellif Çömezzâde olmayıp, Şevkî takma-adını daha önce kullanan biri olabilir ki, M. Tâhir bunda yanılmıştır.

Mütercim bunu A. İ. Kâzrûnî müridleri ile hayranları tarafından "hayr duâ ile yâd edilmesi" maksadıyla terceme ettiğini söylüyor ki, bu da, Anadolu'da İshâkiye'nin mevcûdiyetini ispat eden ayrı bir delil teşkil eder.

Farsça metnin yazılması husûsunda sarîh mâlûmât mevcut olmadığına göre, ancak dolayısıyla H. 630'dan sonraki zamana isdidlâl olunabilir. 24'üncü bâbta A. İ. Kâzrûnî'nin halîfeleri şu sûretle zikrediliyor :

fikirlerinin anlaşılması için bilhassa Ferîdü'd-Dîn 'Atţâr'ın chemmiyeti büyüktür. Tarîkatin yayılması ezcümle İbn Baţţûţâ'nın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Baţţûţâ, Kalikut ve Zejtun (= Tzeu-toung), Kâzrûnî zâviyeleri'nin mevcut olduğunu, Müslüman deniz yolcularının Çin ve Hind sularında dâimâ Abû İshâk Kâzrûnî'den meded ummak ve zâviyeleri için adak adamak i'tiyâdında olduklarını bildirmektedir. Bundan anlaşıldığına göre, İran limanlarında Hindistan ve Çin ile ticârî münâsebetler Kâzrûnî dervişlerinin uzak sâhillere kadar yayılmalarını ve oralarda zâviye ve koloniler kurmalarını mûcip olmuştur.

Tezkiretü'l-Evliyâ (C. II., s. 296 ve bunu ta'kîben *Heft-İklîm*'e göre) A. İ. Kâzrûnî 24,000 mecûsî ve yahudiyi ihtidâ ettirmiştir; bununla berâber tarîkatinin misyonerlik faaliyeti İran'a münhasır kalmayıp Hindistan ve Çin'de de açıkca görülmektedir. Bu cümleden olarak Şevkî'nin *Menâkıb-Nâme*'sinin 10 ve 14'üncü bâblarında A. İ. Kâzrûnî'nin mecûsilerle —ki bir mikdârı Müslüman olmuştur— gazâsından bahsedilmektedir; hattâ orada Şeyh'in dervişlerini cihâd için Rûm'a kadar göndermiş olduğu da zikredilmiştir. Kâzrûniye ile daha önceki zamana âit başka tarikatlerin son derece karakteristik mâhiyet arzeden muhâriblik ve misyonerlik vasıflarına, daha geniş âlâkalarıyla, diğerk bir yerde tekrar döneceğiz.

Hiçbir sûretle İran'a inhisar etmeyüp, gördüğümüz gibi, Hindistan ve Çin'e kadar yayılmış olan Kâzrûniye dervişlerinin nasıl ve ne zaman Anadolu'ya gelmiş oldukları —ki bunlar burada daha çok İshâkî adıyla anılmaktadırlar— ve ayrıca nüfuzlarını ne zamana kadar devam ettirdikleri şimdîye kadar tedkik sâhasından uzak kalmış-

Hatib Abu'l-Kâsım 'Abdu'l-Kerîm, A. İ. Kâzrûnî daha hayatta iken ona hallfe olmuş, 15 yıl, 9 ay hallfelikte bulunduktan sonra, 8 Sa'bán, 442'de ölmüştür.

Oğlu hatib ve imam Abû Sa'îd, babasının zamanında maķâma geçmiş, 16 sene 5 ay ve 18 gün faaliyetten sonra 485'de ölmüştür.

Onun birâderi hatib ve imam Abû Bekr M. b. 'Abdü'l-Kerîm, 44 yıl hizmet etmiştir. 14'üncü bâbta, Şeyh'in dinsizlerle mücâdelesinin hikâyesi'nden sonra, tafsîlât için *Kitâbü'l-Mürşidiye* adlı esere atıf yapılmaktadır ki, bu arada *Firdevsü'l-Mürşidiye* başlığını taşıyan Konya'daki *Menâkıb-Nâme*'nin hatırlanması akla yakın gelmektedir. Eğer bu atıf Farsça orijinale âit olup da, farzedelim ki mütercime âit değilse, bundan, adı geçen *Menâkıb-Nâme*'nin Şevkî'nin *Menâkıb-Nâme*'sine kaynak teşkil edenden daha eski olduğu mânâsı çıkar. Bunun hakkında bir hüküm vermek ancak Konya *Menâkıb-Nâme*'sinin tedkikinden sonra mümkün olacaktır.

tır. Bunlar hakkında da şüphesiz kaynaklara dayanan pek nâkis şâhitlere istinâden deneme kabîlinden bâzı bilgiler verelim :

Bursa'da Abû İshâk-hâne'nin Yıldırım delâletiyle kurulmuş olması ve Abû İshâk dervişlerinin 'Alî Paşa Vakıf-Nâmesi'nde zikredilmesi bunların o zamanki Osmanlı Devleti'nin himâyesini görmüş olduklarını gösterir. Loytved (*Konya*, Berlin, 1907, s. 80) tarafından neşredilen Karaman-oğlu Mehmed'in Abû İshâkî dervişleri için kurduğu zâviye'nin kitâbesi (H. 821), bu tarîkatın sırf Osmanlı sâhasına münhasır kalmadığını gösterdiği gibi⁴, aynı zamanda sûfinin adını

⁴ Evliyâ (Selim Ağa yz., c. IX., s. 5, 18 b), Mağnisa Mevlevihânesi'nin binâsı üzerindeki kitâbeyi zikretmektedir. Kitâbe, binânın bânisi olarak صاروخان اوغلى 'dan bahsetmekte ve tarih olarak da, 770'i vermektedir. Burada verilen bilgilere göre, İsmâ'îl Hakkî'nin *Kitâbeler*'inde (İstanbul, 1929, not 75) mevcuttur. Bu son eserde, bugün tamâmen harâp olan binânın "Eski Mevlevihâne" olarak bilindiği ve kitâbeden artık hiçbir eser kalmamış olduğu da zikredilmektedir. Zâviye'nin Mevlevilik'le alakası olduğu hakkında kitâbede hiçbir kayıd yoktur; buna karşılık, zâviye, Zâviyetü'l-Mübâreketü'l-İshâkiye (زاوية المباركة الاشعاقية) olarak adlandırılmışdır ki dikkate değer. Zâviyelerin, medreselerin, câmi'lerin zaman zaman kurucuların adlarını taşıdıklarının delilleri Anadolu, Sürîye ve Mısır için, bunları hikâye eden kaynaklarda mevcut olduğu hâlde, bânilere âit kitâbelerde aslâ mevcut değildir; adlanmaların bânilerle değil, ancak İshâkî dervişleriyle münâsebetli olduklarına ihtimâl verilebilir. Evliyâ'ya göre, aslen kilise olan büyük binâ o hâlde ancak sonradan Mevlevîler'in mülkiyetine geçmiştir. Hakîkatte, ne *Sipahsâlâr* (Türk. trc. İstanbul, 1331)'da, ne de *Eflâkî* (Cl. Huart, *Les Saints des Derviches Tourneurs*'de —ki her iki eser de Mevlevî iskân yerleri bulunan Anadolu mevki'lerini zikreder— Mağnisa'nın adı geçmektedir. XVIII. asırda te'lîf edilmekle berâber, Mevlevî tekkeleri hakkında çok mühim bilgiler mevcut olan Şâkıb Dede'nin *Sefîne*'sinde bu hususta hiçbir kayıd yoktur; bundan ise, Mağnisa Mevlevihânesi'nin XVII. asırdan önce mevcut olduğu mânâsı çıkmaktadır. Veled Çelebî tarafından kaleme alınan *Mevlevî Tekkeleri Listesi*'nde (fragman hâlinde neşredilmiş olup *Konya Sal-Nâmesi*, 1332 yılı, s. 822'de) Mağnisa binâsı için bânî olarak bir İshâk Çelebî (اشعاق چلبى) Efendi'den bahsedilmekte ise de, pek güvenilir değildir : Kitâbede bâniler listesinde bilhassa "çelebî" olarak görülmesinin binâyâ sonradan sâhip olan Mevlevî dervişleri arasında böyle bir an'anenin ortaya çıkmasına sebep olması tamâmen mümkündür. İshâkî dervişlerinin başlıca XIV. asır Anadolu'sundaki ehemmiyeti dikkate alınarak binânın —az-çok bir ihtimâl ile— onlara âidliğine işâret olunabilir.

Evliyâ (*Ayn. yer*, s. 19b), Mağnisa evliyâlarının eski mezarları arasında Hâkî (شاكى) Baba Sultân isminde bir zâtın mezarını da zikretmektedir. Aralarında münâsebet bulunması çok uzak bir ihtimâl olmakla berâber, bu Hâkî Baba'nın Şevkî tarafından Türkçe'ye çevrilen *Abû İshâk Kâzrûnî Menâkıb-Nâmesi*'nin müellifi olabileceğini de hatırlatmak isteriz.

tam olarak zikrettiğine göre, Anadolu İshâkî dervişlerinin hakîkatte, bizim Abû İshâk ile alâkalı olduğunu da göstermekte, Abû İshâk neslinden gelen ve Mu'eyyedzâde 'Abdu'r-Rahmân Çelebî'nin büyük babası olan ve daha önce zikredilen Mu'eyyed'in Bagdad'tan Amasya'ya göç etmesini ta'kîben bu zamana tesâdüf etmesi icâb-ettektedir.

O hâlde, İshâkî dervişlerinin Anadolu'ya yayılmaları ve nüfuzlarının başlangıç zamanı XIV. asrın sonuna rastlamaktadır. Tarîkatin Anadolu'da daha önce ortaya çıkıp çıkmadığına dâir elimizde herhangi bir vesîka mevcut değildir.

A. İ. Kâzrûnî'ye gösterilen i'tibar ve hürmeti, tarîkatine mensup dervişlerin Anadolu'ya yayılmalarını Evliyâ Çelebî'nin verdiği bâzı bilgiler de kuvvetlendirmektedir. XVII. asrın bu tanınmış Osmanlı seyyâhı Erzurum Evliyâ'larını sayarken en başta Abû İshâk Kâzrûnî'den ve onun Bursa ve Edirne'den sonra, nihâyet Erzurum'a varan uzun seyahatinden bahsetmekte, Erzurum'un Tebrîz-kapısı'nın iç tarafındaki bir kule içinde gömülü olduğunu bildirmektedir (*Evliyâ Çelebî Seyahat-Nâmesi*, c. II., İst., 1314, s. 218 v. d. d.). Evliyâ'nın bu arada hikâye ettiği halkın ağzında dolaşan rivâyetlerin hakîkatle te'lifî kâbil değildir. Evliyâ Çelebî (C. V., s. 43), Erzurum'dan dört kervan istasyonu uzaklıkta bulunan Kozlu-Baba'da, A. İ. Kâzrûnî'nin Kozlu-Baba adında bir halffesinin gömülü bulunduğunu, zamanında dervişlerin de mevcut olduğunu ayrıca bildirmektedir. A. İ. Kâzrûnî'nin Erzurum'daki mezarına gelince, burasının daha XVI. asırda meşhur bir ziyâret yeri olması lâzım gelir; çünkü, Sultan Süleyman I., 1534'de, İran seferi münâsebetiyle onu ziyâret etmişti (Hammer, *GOR*, c. III., s. 147; Frns. terc. c. V., s. 212); Hacı Kalfa da (*Cihan-Numâ*, s. 423), bu mezarın ziyaretgâh olduğunu söylemektedir. Herhâlde bu mezar ve ziyaretgâhın XIV. ve XV. asırlarda buraya gelen İshâkî dervişleri tarafından kurulmuş olduğu kabûl edilebilir. Bu İshâkî dervişlerinin Doğu Anadolu'ya olduğu gibi, Rumeli'ye de yayılmış oldukları Evliyâ Çelebî'nin bir notundan anlaşılmaktadır. Çelebî, eserinin Edirne'den bahseden kısmında (C. III., s. 454), şehrin tekkeleri arasında Üç Şerefeli câmi'in mihrâbı istikâmetinde, A. İ. Kâzrûnî'ye âit büyük bir tekkenin de bulunduğundan bahsederken orada İshâkî dervişlerinin de mevcûdiyetine işâret etmektedir; o hâlde bu tekkenin XV. asrın başında kurulmuş olduğunu kabûl etmek lâzım geliyor. Bursa'da Yıldırım tarafından kurulan ve kitâbeye göre,

H. 884 (M. 1479-80) yılında Fâtih Mehmed tarafından restore ettirilen Abû İshâk-hâne'den yine Evliyâ Çelebî (C. II., s. 18, 51)'de kayıt vardır.

İshâkî dervişlerinin XV. asırda kazandıkları i'tibar, Theodore Spandouyno Cantacasin'in Bâyezîd II. zamanında kaleme aldığı *sözleşme*'den anlaşılmaktadır (*Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, Ch. Schefer neşri, Paris, 1896, s. 219-229). Bu *sözleşme*'de, Türkiye'de başlıca dört mühim tarikat bulunduğu bahsedilmekte ve *Dynamie*'ler, *Seque*'ler, *Calender*'ler ve *Torlaqui*'lar diye adlandırılmaktadır. Nâşir, *Dynamie*'nin Edhemî'nin muharref şekli olduğunu ve *Dynamie* tarikatının (H. 777) merhum ve magfur İbrâhim Edhem'i gösterdiğini de izâh ediyor. Kalender ve Torlak'lar için de notlarda bâzı bilgiler var ise de, *Seque*'ler hakkında hiçbir haber veremiyor. Biz bu *Seque*'lerin muhakkak İshâkî dervişleri olduğunu iddiâ edebiliriz. Bunlara ayrılan muhtasar kısımda kıyâfetleri ve hayat tarzları hakkında bilgi verilmektedir; bu parçayı aynen iktibas ediyoruz (*Ayn. esr.*, s. 222) :

“Il y en a une autre sorte qui s'appellent les seques. Une partie de ceulx cy portent longz cheveux et la barbe et une partie sont rez et mesmement les cheveux; ils portent turbant de layne et portent une maniyere de banyeres en chantant aucuns pseaulmes et demandent l'aulmosne. Et aucuns d'eulx portent des aneaulx de fer ou d'argent aux oreilles. Encores ceulx cy ne sont gueres moyns estimez que les autres”.

Bütün bu tafsilâttan sonra, mes'eleyi şöyle hulâsa edebiliriz : İshâkî dervişleri XIII. asırda ve XIV. asrın ilk yarısında Anadolu'ya göçetmiş olsalar bile, bunların ehemmiyet kazanmaları ancak XIV. asırda başlar. Buna göre, İshâkî dervişlerinin Batı'ya göçleri ile Erzurum, Konya, Bursa ve Edirne gibi şehir merkezlerinde yerleşmelerinin tahminen Timur'un İran'ı ve Mezopotamya'yı istilâsından sonra vukû' bulunduğu farzolunabilir. Bunlar, Osmanlılar'ın himâyelerinden faydalanmış olmaları sâyesinde XV. asırda Türkiye'de birçok nüfuzlu tarikatler inkişaf ettirmişlerdir. A. İ. Kâzrûnî'nin büyük şöhret ve i'tibârı, tarikatının misyonerlik yolunda mühim çalışmaları sâyesinde bu tarikat çok genişlemiştir. XVI. asır Türkiye'sinde yeni ve daha kuvvetli tarikatlerin ortaya çıkması ile İshâkî dervişlerinin te'sir sâhalarının gittikçe daralmış olduğunu sanmaktayız ki, bundan, İshâkî dervişlerinin, meselâ Zeyniye, veyâ Nakşbendîye gibi başka tarikatlere katılmış olmaları neticesi hâsıl olur. Evliyâ

Çelebî (XVII. asır), A. İ. Kâzrûnî'nin Edirne'deki tekkesinde hâlâ İshâkî dervişlerinin mevcut olduğunu söylüyorsa da, bunların bir Nakşebendî kolu olduğunu da ifâde ederek (C. III., s. 454) sözünü tamamlıyor. Öyle sanıyoruz ki Harîrîzâde Kemâlî'd-Dîn Efendi'nin (XIX. asır) *Tibyân-i Vesâ'ilü'l-Hakâ'ik* adıyla te'lif ettiği tarîkat lugatında (Fâtih Kütüphanesi, yeni Nu. 431) Kâzrûnîye-İshâkîye'nin üç kola ayrıldığını, birinin Şeyh Ekber Muhyîd-Dîn b. 'Arabî, diğerrinin İsmâ'îlü'l-Cebertî, Zeynîye ile münâsebeti olan üçüncüsünün ise Şeyh Tâcü'd-Dîn 'Abdu'r-Rahmân b. Şihâbu'd-Dîn Mes'ûdu'l-Mürşidî'den çıkmış olduğunu beyân etmesinin tarihî hakîkatlerle bir alâkası yoktur; olsa olsa, İshâkî dervişlerinin başka kollara dağılma- larından sonra hazırlanan şecerelere dayanmaktadır.

Demek ki, İshâkî dervişleri, bugün söyleyebildiğimiz kadar, XIV. asrın sonundan başlamak üzere XVI. asra değin bir ehemmiyet kazanmışlar ve bu ehemmiyetlerini, müstakil teşkîllâtlarını bırakarak diğer tarîkatler arasında erimek sûretiyle kaybetmişlerdir. Buna rağmen, İshâkîye tarîkati diğer tarîkatlerle rekâbet yüzünden (Msl., Konya'daki Mevlevîye gibi) tamâmen ortadan silinmiş olduğu hâlde bile, Abû İshâk vaktiyle İshâkîye'nin temsil edildiği Konya, Erzurum, veyâ Bursa gibi yerlerde halk arasında en son zamanlara kadar saygı görmüştür. Konya'da yaşayan halk arasında yayılmış bir inanç vardır; buna göre, A. İ. Kâzrûnî'nin mezarından alınan bir mikdar toprağı —bir avucunun, kudurmuş denize atılmasıyla denizin sâkinleştiğine⁵ inanıldığı için— yanlarında taşıdıkları rivâyet edilir. Bu sebeple, bu i'tikâdın A. İ. Kâzrûnî'nin Halic-i Fâris (Basra-Körfezi) ile Hindistan ve Çin limanları arasında seyahat eden denizcilerin koruyucusu olması hasebiyle kazandığı i'tibârın bir kalıntısı olduğunu kabûl etmek akla yakın gibi gelmektedir.

⁵ A. İ. Kâzrûnî'nin mezar toprağının bu mu'cizeli kudreti hakkında Şevki'nin *Menâkıb-Nâme*'sinde de (Bâb, 30.) bilgi verilmiştir. Bu toprak, bilhassa denizde fırtına ve dalgaları teskin etmek hassasına mâlik olduğu kadar, bedenî ve rûhî ârizaları gidermek kudretine de sâhipti. Kervan yolculuğu sırasında hırsızların hücumuna uğrayan kervan yolcularından yalnız, bu topraktan kumaş balyelerine serpen kumaş tâciri gasb ve yağmadan kurtulmuş, diğerleri ise hırsızların kurbanı olmuşlardır; yine Basra-Körfezi'nde fırtınadan, batmak tehlikesiyle karşılaşan bir gemi de, denize kerâmet saçan topraktan atılınca batmaktan kurtulmuştur.

EK — I.

P. WITTEK

Almanca'dan Çeviren : CEMAL KÖPRÜLÜ

Giese'nin *Anonymus*'unun bir noktası (C. III., s. 5; trc., s. 147), Köprülüzâde M. Fuad Bey'in yukarıdaki İzahlarıyla ehemmiyet kazanıyor. Bu İzâhatla, 'Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar*'ında (C. V., s. 251 v. d.; bk., J. H. Mordtmann, *Der Islâm*, C. XIII., s. 163) beyân edildiği gibi, Abû Hureyre'nin İstanbul'un fethine ta'alluk etmek üzere, bu şehrin vakt ve saati gelince 70.000 Benî İshâk (Araplar)'ın adamları tarafından fethedileceğine, fakat bunun silâhla değil, *Tekbîr* âvâzeleriyle vukû' bulacağına dâir verilen bir *Hadîs*'in mâhiyyeti dikkate değer şekilde değişmiş oluyor; burada Deccâl'in zuhûrundan önce İstanbul'un bir dahî " بردخی " kılıçla alınacağını ulemânın tefe'ül etmiş olduğu, fakat kıyâmet günü gelince şehri Abû İshâk-oğulları'nın *Tekbîr* ile alacakları da kaydedilmiş bulunuyordu; bu W2. yazmasında, " ابر اسحاق اوغلنلرندن بر کسه پیدا سوروب قسطنطنیه اوزرینه کله " "ابراهيم حاق اوغلنلرندن بر کسه پیدا سوروب قسطنطنیه اوزرینه کله" şeklinde değiştirilmişti: Bir kerre KostantanIye'nin hisâbı kılıçla (Fâtih'in) görülmüştü (bir dahî " بردخی " ilâvesi de, bunun *Hadîs*'e karşı polemik mâhiyyetini gösterir); sonra da ne mânâya geldiği pek bilinemeyen Benî İshâk'dan Abû İshâk-oğulları'nı (yâni dervişlerini) kasdetmek, bunlar ateşli misyoner dervişler oldukları için, onlar hisâbına düşünülen role de pek uymaktadır. Herhâlde burada tarîkatin mevcûdiyetinin ve herkesce tanındığının başka bir delilini bulmuş oluyoruz.

Browne'in (*Hist. of Pers. Lit. — Fars Edebiyatı Tarihi*, c. III., s. 226), Şîrâzlı Abû İshâk sarayında yaşayan şâir Hvâcu'nun H. 743 (M. 1342-43) senesinde Şeyh Abû İshâk Kâzrûnî'nin mezarında *Ravzatü'l-Envâr* adlı mistik bir manzûme kaleme almış olduğuna dâir verdiği bilgiye de, İncu hânedânından Şîrâz hükümdârı Abû İshâk-ki A. İ. Kâzrûnî'ye hürmeten bu adı almıştı hakkında yukarıda zikredilen Şîrâz maddesine âit olmak üzere, işâret edilebilir.

İbn Battûâ (C. III., s. 244-248)'da, evvelce zikredilenin yanında başka bir fikra daha vardır. Şîrâzlı tâcir Şihâbu'd-Dînü'l-Kâzrûnî, dostu Pervîz (Kâzrûnî tâcirlerin kralı) ve bunların hepsinin de Kâz-

rûniye tarikatının müridleri olmaları gerekmektedir. “Nisbetü'l-Kâzrûnî” ta‘biri, *İbn Battûta*’da (C. IV., s. 103) tarikat müridlerine delâlet etmektedir; buna göre Kâzrûnî’ye, Delhi’de ve Canbay’da, hem de bunların temsilcilerine İran tâciri olarak tesâdüf ediyoruz. Bu, dervişlerin ma‘aşları şeyhler vâsıtasıyla A. İ. Kâzrûnî için adaklarını yerine getirmiş olanlara ödenmesi gibi tâcirlerin hareket tarzlarına iyiden iyiye uymaktadır (*İbn Battûta*, c. II., s. 91).

Spandougino’nun Fransızca tercemesindeki *Seque*’lerin İshâkî dervişleri olduğuna dâir Köprülü’nün faraziyesi İtalyanca orijinaline göre gerçekleşmektedir. Burada (*Sansovino*, Venedik, 1654) şöyle denilmektedir :

“*Hora pervenire alle Religioni Turchesche, di che quattro sono le principali, delle quali l’uno si chiama Calendieri, l’altra Diuami, e l’altora Isachia e l’altra Torlacchi*”.

Eserini Spandougino’dan biraz sonra yazan Menavino (ve onu ta‘kîb eden diğerleri de aynı sûretle dört tarikati de zikretmektedirler : *Giomailer*¹, *Calender*, *Dervisi*, *Torlacchi* (Bk., *Sansovino*, s. 28); ancak bunlar arasında İshâkî mevcut değildir. Buna karşılık *Dernschwamm*’da (Babinger basımı, s. 120; o hâlde XVI. asır ortasında) mühim bir şâhit bulunmaktadır; buna göre Dernschwamm, İstanbul’da, sancaklariyle şehri dolaşan dervişler gördüğünü, *ilâhî*’ye başlayan bir mugannînin ardından Isaac adında birinin hâturasının anılarak terennümde bulunulduğunu anlatmaktadır.

İshâkî’nin başka tarikatler arasında dağılıp erimesine gelince, daha sonraki tarikatlerin ve tarikat kollarının tedkiki ile daha yakın dayanak noktaları bulunabilir; misâl olarak Üsküdar’daki Celvetîye’nin silsilesinde [*Külliyât-i Hazret-i Seyyid ‘Aziz Mahmudü’l-Hudâyî* (Bk., Browne-Rose, *The Darvishes*, s. 87) İst., 1338-40, s. 173], bizim Abû İshâk Kâzrûnî burada Kâdî Vecîhü’l-Dîn ile ‘Ömerü’l-Kubrâ arasında zikredilmektedir.

¹ Köprülüzâde Mehmed Fuad’ın, Spandougino ile Menavino’nun verdikleri bilgilere ayırdığı yazısında da izâh edeceği gibi, bu *Giomailer*’in, bugüne kadar etraflı bir şekilde bilinmeyen, bununla berâber birçok def‘alar ispat edilebilen Câmîler olması gerekmektedir.

EK — II.

W. G A S K E L

Almanca'dan Çeviren : CEMAL KÖPRÜLÜ

Der İslâm'ın XIX. cildinde Köprülüzâde M. Fuad'ın İshâkiler, yâni Abû İshâk Kâzrûnî tarîkati ile bu tarîkatin Küçük-Asya'ya yayılışı hakkında bir yazısı çıktı. İran'da ve Hindistan'da bu tarîkat daha XIII. yüzyılda çok büyük gelişmeler kaydettiği hâlde, Köprülü bu tarîkati Anadolu'da ancak XIV. yüzyılın sonuna âit olarak tevsik edebilmektedir. Bu tarihi, doğrudan doğruya olmasa bile, mevcut bir delille dayanarak biraz daha geriye almak mümkündür.

Haleb'te pazar mahallesi olan Suwaiqat 'Ali (Han Ord Bek) Kurd Beg (قورد بك)'den pek uzakta olmayan küçük bir hânekāh bulunmaktadır ki *az-Zawija al-Causaniy*², veyâ *al-Gunasija*³ adını taşır; bunun bidâyette adı *Aqsarawija* idi. Şeyh Kâmilu'l-Gazzî'ye göre *Causaniya* ismi önceleri sınırdaş Suk'da bulunmakta olan صناعات الجواشن yâni zirih i'mâl edenlerden gelmekte, gerçekte ise Cuneyd'in, yâni müessisinin adını taşımakta idi ki bu bakımdan Bischof'un verdiği *Gunasija*'ye uyuyordu. Buna benzer muharref şekillere Haleb'te câmi' isimlerinde sık-sık rastlanır.

Bu hânekāh, Gazzî'ye göre bir mihrâbı bulunan üstü açık bir yerdir; batı tarafında bir mezar yeri ve bunun üstünde de şeyhin halvetgâhı mevcuttur. Medhalinde ise şu kitâbe okunmaktadır⁴ :

« بسم الله أنشأ هذه الزاوية المباركة العبد الفقير الى الله تعالى الشيخ الصالح العابد الحاج جنيد ابن عمر الاقطرى الابواسحاق تفجده الله بالرحمة برسم سلطان الاوليا و الاقطاب المرشد الى طريق الحق و الصواب قدوة السالكين و زبدة الواصلين هادى المسلمين خليفة الله فى الارضين سرّ الله فى الافاق حجة الله على الاطلاق الشيخ المرشد ابو اسحاق ابراهيم شهريار الكازرونى قدس الله روحه و على خلفائه و مريديه و ليس لاحد جلوس على سجادة المسجد بالزاوية المذكورة غير خلفائه و كان الفراغ فى شهر ربيع الاول سنة سبع و اربعين و سبعمائة »

¹ Kâmil b. Huseyinu'l-Gazzî, *Nahrü'z-Zehab fî Târîh-i Haleb*, c. II., s. 193.

² Bischof, *Kitâb-ı Tuhafü'l-Enbâ' fî Târîh-i Halabü's-Şehbâ*, s. 146. Baron Oppenheim bunu "Degunesje" olarak duymuştur.

³ Semâvî (سماوى), bu kelime bu mânâda lugat kitaplarında mevcut değildir.

⁴ Metin, Bischof, Gazzî ve eksik bir kopyaya göre, Max Freiherr von Oppenheim vakfında bulunmaktadır.

Bu kitâbeye göre Hânekâh, Abû İshâk Kâzrûnî'ye⁵ vakfedilmiştir ve bu tarîkate mensup bir zât olan Aqsara(î) Hacı Cuneyd b. Ömer tarafından H. 747/M. 1348 yılında inşa edilmiştir.

Bu zât Hânekâh'ı, tarîkatin şeyh ve halîfeler (Adepten)ine tahsis ederek post üstünde oturmak (post-nişân olmak) ve zikirleri idâre etmek hususlarının vakfın resmî halefleri için mahfuz tutulması zımında kesin emir vermiştir. Şeyh Cuneyd'in yukarıda zikredilen mezar'a⁶ gömülmüş olması muhtemeldir; bunun dışında onun hakkında daha fazla bilgi edinemedim.

Biz, bu zâtın şahsında bu mukaddes mahallin yalnız bânîsini değil, fakat aynı zamanda Haleb'te ilk İshâkiye te'sisinin kurucusunu da görmekteyiz. Onun Abû İshâk kültünü Küçük-Asya'daki yurdundan getirmiş olduğu âşikârdır. İshâkiye buna göre tâ XIV. asrın ilk yarısında Küçük-Asya'da mevcut olup, hattâ hem-hudud memleketlerde iskân te'sisleri kurmuş bulunuyordu⁷.

⁵ Bu iddiâli sıfat ve unvanlara bakılsın!

⁶ Gazzî'ye göre bu, Kâzrûnî'nin mezarıdır. Acabâ bu, mahalli bir an'aneyemi, yoksa kitâbenin hatâlı bir tefsîrine mi dayanmaktadır?

⁷ Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün, Türk Tarih Kurumu tarafından basımı kararlaştırılan *Makâleler Külliyyâtı*'nın birinci cildini teşkil eden *Edebiyat Araştırmaları* 1966'da basılmıştır. Rahmetli hocam Fuad Köprülü, bu eserinin ikinci cildi olarak *Dîni Araştırmalar*'ın neşrini uygun bulmuştu; hattâ bu cilde hangi yazılarının alınması lâzım geldiğini de tesbit etmişti ve Paul Wittek tarafından Almanca'ya çevrilererek *Der İslâm*'da basılmış olan *Abû İshâk Kâzrûnî ve İshâki Dervişleri* adlı makalesi de *Dîni Araştırmalar* cildinde yer alacaktı. Hocama, bu makalesini nasıl te'min edeceğimizi sorduğum zaman, derhâl, memleketimizde Almanca'yı en iyi bilenlerden ve Goethe'nin *Wilhelm Meister*'ini, L. von Ranke'nin *Reform Devri'nde Alman Tarihi*'ni, birçok ilmi araştırmaları hâkim bulunduğu güzel Türkçe'siyle dilimize başarıyla çeviren amcasının oğlu Cemal Köprülü'yü kasederek, "Bunu Cemal'e terceme ettiririz" demişti. O zaman, *Dîni Araştırmalar*'a girecek makâleler listesindeki adı geçen yazının yanına bunu not etmiştim. 1968 Nisan'ında sayın Cemal Köprülü'ye, hocamın böyle bir isteği olduğunu hatırlatınca, makâlenin basılmış olduğu *Der İslâm* mecmuasını güçlükle bularak tercemesi için günlerce çalıştıkları gibi, bu araştırmaya P. Wittek, W. Gaskel'in *Ek* yazılarını (*Der İslâm*, c. XIX., s. 284-85) da dilimize çevirdiler. Sayın Cemal Köprülü'ye, Almanca olarak basılan bu mühim makâleyi ve bunu tamamlayıcı iki araştırmayı güzel Türkçe'siyle dilimize kazandırdığı, böylece rahmetli Fuad Köprülü'nün isteğini de yerine getirmiş olduğu için teşekkürü borç biliriz (F. A. Tansel).